

KOVÁCS SZABOLCS: A NAGYSÁRMÁSI ZSIDÓK MEGGYILKOLÁSA.

Múlt és Jövő – Clio Intézet, Budapest. 2022. 316 oldal

1944. augusztus 23-án Románia, egy jól előkészített és széles körű politikai támogatást élvező akció keretében átállt a szövetségesek oldalára, és szembefordult a náci Németországgal. A román politikai osztály és a hadsereg összezárt I. Mihály király mögött. Rövid időn belül ez a váltás hadiállapotot eredményezett a német szövetségben kitartó Magyarország, és a most már szovjet szövetségesnek számító Románia között. Erdély területe hadszíntérré változott. Az előre nyomuló magyar csapatok elfoglalták Tordát és környékét, így Nagysármást is, ahol legyilkolták a helyben maradt zsidó lakosságot.¹

Kovács Szabolcs - a források teljességre törekvő feldolgozására alapozott - monográfiájában ennek a tömeggyilkosságnak a történetét tárja az olvasó elé. Rekonstruálja „a nagysármási zsidók kivégzéséhez vezető utat”, magát a tömeggyilkosságot, valamint „az azt követő vizsgálatokat”. A források jellege miatt (nyomozati- és periratok, kihallgatási jegyzőkönyvek) a mérsárlást elsősorban „a gyilkosok szemszögéből” vizsgálja”. Munkája két alapkérdése, hogy „mi motiválta az intézkedő parancsnokokat a kivégzés végrehajtásában, és hogyan oszlik meg’ a felelősség a helyi lakosság, az összegyűjtést irányító csendőrök és a kivégzést végrehajtó honvédek között?” (10).

A szerző véleménye szerint ez a tömeggyilkosság, a „módszereit tekintve a megszállt Szovjetunióban elkövetett tömeges zsidókivégzések sorába illeszkedik”, amely most már a „Golyók általi Holokauszt”-ként vonult be a történetírásba.² A könyv teljes mértékben alátámasztja Kovács azon előzetes hipotézisét, miszerint „a tömeggyilkosság megszervezése és levezénylése a katonák korábbi háborús brutalizálódásából³ fakadt”(9). Ugyanakkor az is elmondható, hogy „a nagysármási zsidók meggyilkolása kirívó esete egy magyar katonai és csendőri egység gyilkos együttműködésének” (178). Míg a tiszték (pl. Lánosz László százados) felelőssége vitathatatlan, addig a parancsra cselekvő honvédek többféle magatartást tanúsítottak: Voltak, akik a) szenttelenül, sőt lelkesen részt vettek a gyilkosságban; b) mások ódzkodtak ugyan, de teljesítették a parancsot; c) és végül voltak néhányan, akik kivonták magukat.

1944. szeptember-októberben zsidók, román polgárok és romák több esetben is atrocitások áldozatai voltak (12 településen mintegy 228 halálos áldozat), viszont a Pusztakamarás határában tömegsírba lőtt nagysármási zsidók lemészárlását ebben a kontextusban mégis az teszi egyedivé, ahogy ezt maga a szerző megfogalmazza: a tömeges kivégzést előre eltervezték, megszervezték és mondhatni precízen végrehajtották. Elmondható róla, hogy valójában a golyók általi Holokauszt „módszertanát” követte.

A kutatástörténeti és historiográfiai áttekintést követően a szerző az első világháború után román fennhatóság alá került – és a második bécsi döntés eredményeképpen továbbra is Romániához tartozott –, etnikailag vegyes területnek számító Nagysármás és környéke történetét ismerteti. A következő fejezetben az olvasó az elkövetőknek – mindenekelőtt Mátyássi Miklós századosnak – a megszállt Szovjetunióban tanúsított magatartásával (partizánvadászat, kivégzések, bűncselekmények elkövetése) ismerkedik meg.

1944 szeptemberében a román átállás miatt kitört a magyar – román háború, amely 107 kezdeti szakaszában némi magyar sikert eredményezett. Nagysármás és környéke így került magyar fennhatóság alá. A harcok hírére sokan (főképpen zsidók és románok) elmenekültek. Mivel „a helyi magyar elit több tagja... a megszállást ideiglenes állapotnak tartotta” ezért „igyekezett meggátolni a románokkal és zsidókkal szembeni kilengéseket” (58). Sikertelenül!

A magyar megszállást követően azonnal elkezdődött a helyi közigazgatás megszervezése. Ugyanakkor fosztogatásokra és rekvirálásokra is sor került, miközben a rendvédelmi feladatok ellátására rövid időn belül megérkezett a zilahi csendőr tanzászlóalj. Szeptember 9-én már sor is került a helyben maradt nagysármási zsidók (52 nő, 43 gyermek és 31 férfi; összesen 126 személy) internálására. Szeptember 16-án elszállították őket Pusztakamarás határába, ahol a 17-re virradó éjjelen tömegsírba lőtték őket.

Túlmenően a zsidók meggyilkolásán a magyar közigazgatás bevezetése a román lakosságot sem kímélte: internálások és civilek meggyilkolása. Emellett folytatódott a bujkáló zsidók elleni hajsza is, aminek eredményeképpen újabb 42 fős zsidó csoportot gyűjtöttek össze. Őket viszont Újházy Zsigmond alezredes, a helyőrség újonnan odavezényelt parancsnoka fellépése megmentette a haláltól. Október 10-én pedig a szovjet és román csapatok bevonultak Nagysármásra. „A nagysármási zsidók kivégzésében érintett katonai egységeket – biztosító alakulatokként – az általános kivonulás kezdete előtt visszavonták a hátszárba. Mátyássi törzsszázada Bonchidára, míg Józsa őrszázada Kötelendre települt. Mindkét község a magyar uralom alatti Észak-Erdélyben helyezkedett

1 Lásd https://tv.transindex.ro/?film=1170&nagysarmasi_zsidok_egy_kozosseg_kiirtasa (utolsó letöltés: 2023. október 2).

2 Erre vonatkozóan lásd Desbois, Patrick 2022: *A golyók általi holokauszt. Halál fényes nappal*. Fordította Jakab Attila. Budapest.

3 Lásd *Természetes fény* 2021. Rendezte Nagy Dénes.

el, egymástól mintegy tíz kilométerre. A két század új állomáshelyein is sor került erőszakos cselekményekre: Nagysármásról a túszként elhurcolt román ügyvéd kivégzésére és a két román civil halálával járó kötelendi gyilkosságra.” (129).

Mindezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy a visszatérő román közigazgatás égisze alatt elkezdődött a bosszúállás a magyarokon. „A bírósági jegyzőkönyvek és a csendőrségi jelentések alapján megállapítható, hogy a helyi magyarság elleni erőszakos cselekmények oroszánrésze a helybéli románsághoz kapcsolható. A magyar uralom alatt elkövetett sérelmekért többen kollektíven a helyi magyarságot tették felelőssé.” (139). Továbbá elkezdődtek a bírósági eljárások is a tömeggyilkosságok kapcsán. Perek zajlottak Kolozsváron, Bukarestben és Budapesten. „A háború utáni felelősségre vonásokban [azonban] a politikai célok felülírták a valós tényfeltárást.” (180). Az osztályharcos szemlélet jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kolozsvári eljárásban fővádlottak helyi földbirtokosok és a korábban Nagysármáson szolgáló római katolikus plébános lettek”. Ezzel szemben a bukaresti törvényszék „a valós tényállás feltárására törekedett. Ez a kettőség [sic] vezethetett ahhoz, hogy végül nem született ítélet az ügyben” (181).

Ami a tömeggyilkosság emlékezetét illeti – jóllehet létezik az áldozatok temetője és az emlékmű –, „a mai sármásiaknak ez a történet nem létezik”, annál is inkább, mert a „tömeggyilkosságra hamar rátelepedett a hivatalos román emlékezetpolitika” (182). Lassan elmaradtak a háború utáni megemlékezések, a megmaradt zsidó lakosság fokozatosan elvándorolt. „A helyi emlékezetben a tömeggyilkosság nagyon hamar nemkívánatos témává minősült.” (183). A „tömeggyilkosság emlékezte az eltelt majdnem 80 év távlatából nagyon homályos, számos legenda kering, és a legfiatalabb generációknak már fogalmuk sincs arról, hogy mi történt a településen, illetve Pusztakamarás határában. Ennek egy érdekes vetülete a felelőségáttolás szándéka”, mégpedig a német katonaságra (184). A szerző összegzését olvasva egyértelmű, hogy a múlttal való szembenézés még egy ideig várat magára. Vannak azonban reménysugárra okot adó megnyilvánulások is, miszerint: „Pusztakamaráson magyar emberek öltek meg zsidó embereket, de magyarok voltak azok is, akik próbáltak segíteni nekik. Ideje elfogadni, hogy a nemzet nem homogén kategória, a történelem pedig nem fekete-fehér.” (187).

Kovács Szabolcs fényképekkel illusztrált monográfiája példaértékűnek mondható. Mintája lehet annak, hogy a Magyarország területén, vagy magyar zsidókkal szemben máshol elkövetett tömeggyilkosságokat milyen formában lehet(ne) – és kell(ene) – feltárni és megírni.

Jakab Attila